

Bartoněk, Antonín

Úvod o řeckých písmech a řeckých dialektech

In: Bartoněk, Antonín. *Chrétomatie starořeckých nářečních nápisů*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2011, pp. [9]-18

ISBN 9788021056787

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/124494>

Access Date: 16. 02. 2024

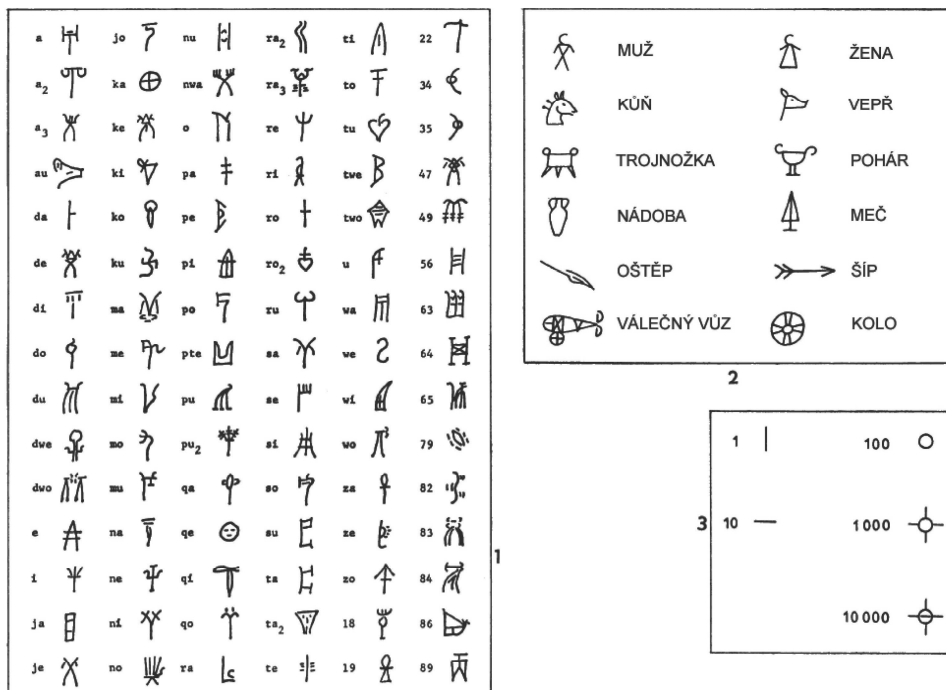
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

1. Úvod o řeckých písmech a řeckých dialektech

1.1. Tři hlavní písemné systémy ve vývoji řeckého jazyka

a) Krétsko-mykénské slabičné lineární písmo B (o cca 90 slabičných znacích /vedle tzv. ideogramů/), doložené dnes v počtu cca 6000 dokladů, většinou poměrně krátkých a často velmi fragmentárních, nacházejících se v 19 různých lokalitách – od ostrova Kréty (zvl. v Knóssu) přes Peloponnésos (zvl. v Pylu, Mykénách, Tíryntu), přes střední a severní Řecko (zvl. v Thébách, ale ojediněle i na dvou místech v Thessalii) až po maloasijský Mílétos. Toto písmo sloužilo zhruba v 14.–13. stol. př. Kr. k zachycování poměrně jednotného, tzv. mykénského dialektu staré řečtiny (viz obr. 1 a 2) – na rozdíl od starších, neřeckých písem, totiž krétského písma hieroglyfického a krétského lineárního písma A, která zachycovala předřeckou, tzv. „mínojskou“ kréštinu z konce 3. tisíciletí, resp. z 1. poloviny 2. tis. př. Kr.

Obr. 1. Písemný systém lineárního písma B. 1 – lineární B znaky se svými slabičnými hodnotami (znaky označené pouze číslicí nejsou dosud spolehlivě rozluštny); 2 – vybrané ideogramy; 3 – nejdůležitější znaky pro mykénské číslice; 4 – příklad textu psaného v lineárním písmě B (podle A. Bartoňka, 2007, str. 69).

a 08	c 38	i 28	o 61	u 10	a ₁ 25	ai 43	au 85	18	83
da 01	dc 45	di 07	do 14	du 51	dwc 71	dwo 90		19	*84
ja 57	je 46		jo 36					22	86
ka 77	ke 44	ki 67	ko 70	ku 81				34	*88
ma 80	mc 13	mi 73	mo 15	mu 23				35	89
na 06	ne 24	ni 30	no 52	nu 55	nwa 48			47	
pa 03	pe 72	pi 39	po 11	pu 50	pu ₂ 29	pte 62		49	
qa 16	qe 78	qi 21	qo 32					56	
ra 60	re 27	ri 53	ro 02	ru 26	ra ₁ 76	ra ₂ 33	ro ₁ 68	63	
sa 31	se 09	si 41	so 12	su 58				64	
ta 59	te 04	ti 37	to 05	tu 69	ta ₂ 66	twe 87	two 91	65	
wa 54	we 75	wi 40	wo 42					79	
za 17	ze 74		zo 20					82	* Numeri deleti

Obr. 2. Oficiální sylabář lineárního písma B (podle Ruipézeze 1972, vol. I, str. XVIII).

Pozn.: Základní informace o rozluštění mykénštiny, mykénské gramaticy a o textech v lineární písmě B podávají zvl. Ventris, M. – Chadwick, J. 1956, 1973; Vilborg, E. 1958; Chadwick, J. 1976b; Aura, J. F. 1985–1993; Bartoněk, A. 2003 (a mnozí jiní), v češtině pak Bartoněk, A. 1969, 1983a, 2007, 2009 aj.; srov. dále str. 51nn.

b) Klasické písmo kyperské, vzniklé na konci 2. tis. př. Kr. a skrývající pod sebou primárně kyperskou řečtinu, bylo rovněž písmo slabičné (viz obr. 3ab) a prostřednictvím předřeckého tzv. kypersko-mínojského písma z 16.–11. stol. př. Kr. bylo taktéž odvozené od krétského lineárního písma A. Zatím máme z 2. tis. př. Kr. zachován pouze jediný nápisný doklad klasického písma kyperského, a to nápis z kyperského Pafu, pocházející ze závěru 11. stol. př. Kr. Písmo je doloženo v celkovém počtu asi jednoho tisíce nápisných dokladů z 11.–3. stol. př. Kr. z celého ostrova, především však z Pafu a Kúria (hlavně v tzv. pafské písemné variantě o 54 znacích), ale našlo se i na jiných místech na Kypru (např. v Edaliu, s nejdelším dochovaným řeckokyperským nápisem), výjimečně i mimo Kypr (např. na Chalkidice /v severní Egeidě/, v Egyptě, ve Foinikii a v jižní Itálii). Nápis zachycují kyperský dialekt staré řečtiny, postupně ovšem stále častěji zapísovaný i řeckou hláskovou abecedou (viz níže sub c).

	a	e	i	o	u
	✱	✱	✱	≅	Υ
y	∅			∞	
w	∞	I	∞	∞	
r	∞	∞	∞	∞	∞
l	∞	8	∞	+	∞
m	∞	∞	∞	∞	∞
n	∞	∞	∞	∞	∞
p	∞	∞	∞	∞	∞
t	∞	∞	∞	F	∞
k	∞	∞	∞	∞	∞
s	∞	∞	∞	∞	∞
z	∞ _{za?}			∞	
x	∞	(∞			

	a	e	i	o	u
	✱	∞	∞	∞	∞
y	∞?			∞?	
w	∞	I		∞	
r	∞	∞ ∞?	∞	∞	
l	∞	∞ ∞		+	
m	∞	∞	∞	∞ ∞	
n	∞		∞		∞? ∞?
p	∞ ∞	∞	∞	∞	
t	∞ ∞	∞	∞	∞ ∞	∞?
k	∞	∞ ∞	∞	∞	∞
s	∞	∞ ∞	∞ ∞		∞?
z				∞??	
x					

Obr. 3. Sylabáře klasického písma kyperského: 3a: všeobecný sylabář; 3b: sylabář z Pafu (podle O. Massona 1961, str. 58nn.).

Pozn.: O klasickém písmě kyperském viz zvl. Smith, G. 1872 (rozluštění); Masson, O. 1961, 1983; Egetmayer, M. 1992; v češtině Bartoněk, A. 2007, 32–39, 2009, 57–64; srov. i str. 74nn.

c) Řecké alfabeticke hláskové písmo, vytvořené nejpozději na přelomu 9./8. stol. př. Kr. na středomořském východě (snad v dn. lokalitě Al Mina na turecko-sýrském pomezí při ústí starověké řeky Orontu) nápodobou foinického souhláskového písemného systému a jeho transformací v písmo samohlásko-souhláskové (viz obr. 4 a 5). Zapustilo zřejmě své první kořeny hlavně na východoegejském ostrově Euboji a rozšířilo se hned v 8. stol. př. Kr. nejen v samotné Egeidě a na přilehlém maloasijském pobřeží (zvl. v tamějším neřeckém zázemí lykijském, kárském, lýdském a především fryžském), nýbrž se již tehdy rychle dostalo spolu s řeckými osadníky i do centrálního Středomoří, zejména do Itálie a na Sicílii, a etruským prostřednictvím se potom zvláště od 7. stol. př. Kr. stalo východiskem pro vznik latinky u Římanů.

Foiničtina	=	Arch. řečtina			=	Klas.řečtina
		Athény	Milét	Korint		
'Aleph	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	a	Ⲁ Alpha
Beth	Ⲃ	Ⲃ	Ⲃ	Ⲃ	b	Ⲃ Béta
Gimel	Ⲅ	Ⲅ	Ⲅ	Ⲅ	g	Ⲅ Gamma
Daleth	Ⲇ	Ⲇ	Ⲇ	Ⲇ	d	Ⲇ Delta
He	Ⲉ	Ⲉ	Ⲉ	Ⲉ	e	Ⲉ Epsilon
Waw	Ⲋ	Ⲋ	Ⲋ	Ⲋ	w	
Zain	Ⲍ	Ⲍ	Ⲍ	Ⲍ	z	Ⲍ Zéta
Heth	Ⲏ	Ⲏ	Ⲏ	Ⲏ	h	Ⲏ Eta
Teth	Ⲑ	Ⲑ	Ⲑ	Ⲑ	th	Ⲑ Théta
Yod	Ⲓ	Ⲓ	Ⲓ	Ⲓ	i	Ⲓ Ióta
Kaph	Ⲕ	Ⲕ	Ⲕ	Ⲕ	k	Ⲕ Kappa
Lamed	Ⲗ	Ⲗ	Ⲗ	Ⲗ	l	Ⲗ Lambda
Mem	Ⲙ	Ⲙ	Ⲙ	Ⲙ	m	Ⲙ My
Nun	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	n	Ⲛ Ny
Samek	Ⲝ	Ⲝ	Ⲝ	Ⲝ	ks	Ⲝ Xi
'Ain	Ⲟ	Ⲟ	Ⲟ	Ⲟ	o	Ⲟ Omikron
Pe	Ⲡ	Ⲡ	Ⲡ	Ⲡ	p	Ⲡ Pi
Šade	Ⲣ	Ⲣ	Ⲣ	Ⲣ		
Qoph	Ⲥ	Ⲥ	Ⲥ	Ⲥ	q	
Roš	ⲇ	ⲇ	ⲇ	ⲇ	r	ⲇ Rho
Šin	ⲉ	ⲉ	ⲉ	ⲉ	s	ⲉ Sigma
Taw	ⲏ	ⲏ	ⲏ	ⲏ	t	ⲏ Tau
		ⲡ	ⲡ	ⲡ	u,ú	ⲡ Ypsilon
		Ⲣ	Ⲣ	Ⲣ	ph	Ⲣ Phi
		ⲣ	ⲣ	ⲣ	kh	ⲣ Chi
		Ⲥ	Ⲥ	Ⲥ	ps	Ⲥ Psi
		Ⲧ	Ⲧ	Ⲧ	ō	Ⲧ Omega

Obr. 4. Levoběžné foinické vzory pravo-
běžných řeckých alfabetských znaků.

	1	2	3	4	5	6	7
	Foin.	Pith.	M.	Attika	Théra	Naxos	Iónie
Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ
Ⲃ	Ⲃ		Ⲃ	Ⲃ	Ⲃ	Ⲃ	Ⲃ
Ⲅ	Ⲅ		Ⲅ	Ⲅ	Ⲅ	Ⲅ	Ⲅ
Ⲇ	Ⲇ		Ⲇ	Ⲇ	Ⲇ	Ⲇ	Ⲇ
Ⲉ	Ⲉ		Ⲉ	Ⲉ	Ⲉ	Ⲉ	Ⲉ
Ⲋ	Ⲋ		Ⲋ	Ⲋ		Ⲋ	Ⲋ
Ⲍ	Ⲍ		Ⲍ	Ⲍ		Ⲍ	Ⲍ
Ⲏ	Ⲏ		Ⲏ	Ⲏ	Ⲏ	Ⲏ	Ⲏ
Ⲑ	Ⲑ		Ⲑ	Ⲑ	Ⲑ	Ⲑ	Ⲑ
Ⲓ	Ⲓ		Ⲓ	Ⲓ	Ⲓ	Ⲓ	Ⲓ
Ⲕ	Ⲕ		Ⲕ	Ⲕ	Ⲕ	Ⲕ	Ⲕ
Ⲗ	Ⲗ		Ⲗ	Ⲗ	Ⲗ	Ⲗ	Ⲗ
Ⲙ	Ⲙ		Ⲙ	Ⲙ	Ⲙ	Ⲙ	Ⲙ
Ⲛ	Ⲛ		Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ
Ⲝ	Ⲝ		Ⲝ	Ⲝ	Ⲝ	Ⲝ	Ⲝ
Ⲟ	Ⲟ		Ⲟ	Ⲟ	Ⲟ	Ⲟ	Ⲟ
Ⲡ	Ⲡ		Ⲡ	Ⲡ	Ⲡ	Ⲡ	Ⲡ
Ⲣ	Ⲣ		Ⲣ	Ⲣ	Ⲣ	Ⲣ	Ⲣ
Ⲥ	Ⲥ		Ⲥ	Ⲥ	Ⲥ	Ⲥ	Ⲥ
ⲇ	ⲇ		ⲇ	ⲇ	ⲇ	ⲇ	ⲇ
ⲉ	ⲉ		ⲉ	ⲉ	ⲉ	ⲉ	ⲉ
ⲏ	ⲏ		ⲏ	ⲏ	ⲏ	ⲏ	ⲏ
			ⲡ	ⲡ	ⲡ	ⲡ	ⲡ
			Ⲣ	Ⲣ	Ⲣ	Ⲣ	Ⲣ
			ⲣ	ⲣ	ⲣ	ⲣ	ⲣ
			Ⲥ	Ⲥ	Ⲥ	Ⲥ	Ⲥ
			Ⲧ	Ⲧ	Ⲧ	Ⲧ	Ⲧ
			ⲧ	ⲧ	ⲧ	ⲧ	ⲧ

Obr. 5. Srovnávací tabulka foinických a řeckých
abeced (Pith. = Pithékússai /ostrov/, M. = Mílé-
tos). Obojí podle A. Bartoňka, 2009, str. 126.

Hlavní varianty řecké alfabety

A. Základní varianta (jižní) o 22 písmenech z 8. stol. př. Kr. (16 konsonantů a 6 vokálů) je omezena na jihoegejské ostrovy Krétu, Théro a Mélos; A. Kirchhoff 1887 ji označil přímým *zelená*. Srov. zvl. Bartoněk, A. 2009, 117–134, Negri, M. 2000.

Tato základní zelená varianta neměla ještě žádné přídatné znaky. Ty však začaly velmi záhy vznikat v jiných alfabetských variantách, a vhodněji přitom zachycovat některé zvláštní výslovnostní nuance staré řečtiny (*ph, kh, ks, ps*), jež zelená varianta abecedy ponechávala beze značení.

Zelená varianta využívala tedy až do 5. stol. př. Kr.

grafickou podobu
grafickou podobu
grafickou podobu

Π, ΠΗ
Κ, ΚΗ
ΚΣ, ΚΜ

pro *ph*,
pro *kh*,
pro *ks*

a grafickou podobu $\Pi\Sigma$ (ΠIM) pro *ps*
 (znak Σ „sigma“ je foinické „šin“, znak M „san“ je foinické „sade“).

Tato archaická zelená varianta se však hned velmi brzy – mimo Krétu, Théru a Rhodos – rozlišila do tří subvariant (rovněž podle A. Kirchhoffa):

B1. *Tmavomodrá* varianta (východní) byla doložena až do 5. stol. př. Kr. hlavně v Malé Asii (speciálně v Mílétu), na většině egejských ostrovů, v Megaridě, Korintii, Argolidě a v Syrákúsách.

Využívala přídatný znak	Φ	pro <i>ph</i> ,
přídatný znak	χ	pro <i>kh</i> ,
přídatný znak, resp. grafiku	$\Xi, \chi\Sigma$	pro <i>ks</i>
a přídatný znak, resp. grafiku	$\Psi, \Phi\Sigma, \Phi\text{M}$	pro <i>ps</i> .

B2. *Světlemodrá* varianta (východní) byla doložena v Attice, na Aigině, v Sikyónu, na Naxu, Paru, Keu, Amorgu, příp. rovněž v Syrákúsách.

Obsahovala přídatný znak	Φ	pro <i>ph</i> ,
přídatný znak	χ	pro <i>kh</i> ,
přídatný znak, resp. grafiku	$\Xi, \text{K}\Sigma, \chi\Sigma$	pro <i>ks</i>
a přídatný znak, resp. grafiku	$\Psi, \Pi\Sigma, \Phi\Sigma$	pro <i>ps</i> .

B3. *Červená* varianta (západní) byla doložena v středním a severním Řecku (s výjimkou korintských osad při Iónském moři), na zbytku Peloponnésu, na ostrovech Euboji a Rhodu a v řeckých osadách na Sicílii (vyjma Syrákús) a v jižní Itálii.

Obsahovala přídatný znak	Φ	pro <i>ph</i> ,
přídatný znak	Ψ, V	pro <i>kh</i> ,
přídatný znak	χ	pro <i>ks</i>
a přídatný znak, resp. grafiku	$\Pi\Sigma, \Phi\Sigma$	pro <i>ps</i> .

Po roce 403/402 př. Kr. převládla poměrně rychle tmavomodrá varianta z Mílétu nad všemi ostatními variantami.

1.2. Svět řeckých dialektů

1.2.1. Vývoj starořeckých epichórických dialektů v nejranější době

Prvopočátky prvotního rozrůznění řeckých dialektů spadají do dob brzy po příchodu řeckého etnika do jeho pozdějších jihobalkánských a egejských sídel, k němuž došlo na přelomu 3. a 2. tisíciletí př. Kr. Není vyloučeno, že se již tehdy vytvořily základy hlavního členění řeckých dialektů, známého z 1. tis. př. Kr., na konzervativní dialekty západořecké /čili protodórské/ a na progresivnější dialekty spíše východořeckého (či jihořeckého) typu, jež se dříve či později začaly členit v nářeční typ protoachajský, protoiónský a protoaiolský. Někdy kolem r. 1400 př. Kr. začal však pravděpodobně do jejich vzájemných vztahů pronikat již integrační vliv tzv. mykénské řečtiny. To byl hovorový jazyk, který se utvářel kolem palácových center mykénských státních útvarů (zvl. v Knóssu a Chanii na Krétě, v Mykénách, Tírynthu, Pylu a Thébách na řecké pevnině) a pronikal do záznamů zapisovaných v těchto palácových centrech tzv. lineárním písmem B, a to v dílčích podobách sice občas vzájemně poněkud odlišných, ale v podstatě v poměrně jednotné, integrované podobě obecné mykénské řečtiny (čili tzv. mykénské koiné).

To byla první řecká koiné (obecná řečtina) z několika znovu a opětně integrovaných jazykových útvarů v téměř čtyřtisícileté historii řeckého jazyka. Rozvíjela se přitom jen asi po dvě stě let, je doložena na nápisech ze šesti shora zmíněných palácových archivů a z více než desítky dalších, většinou mimopalácových nálezů. Po náhlém zániku mykénské civilizace někdy kolem r. 1200 př. Kr. vyšla však tato první řecká koiné rychle z užívání.

Jak se dá využit z předchozích úvah, nářečně se členila stará řečtina již od konce doby mykénské, tj. přinejmenším od 13. stol. př. Kr., ve čtyři navzájem víceméně odlišné nářeční skupiny: a) achajskou (později arkado-kyperskou), b) íonskou (později íonsko-attickou), c) aiolskou – tj. v tyto tři skupiny, prokazatelné již pro vrcholnou dobu mykénskou – a d) v skupinu dórskou (neboli západořeckou), jejíž mluvčí v podstatě žili ve 13. stol. př. Kr. ještě mimo hlavní oblasti mykénské civilizace (ale pravděpodobně již v jejím blízkém sousedství na řeckém severozápadě a severu). Po pádu mykénských politických a hospodářských center došlo k značnému vzájemnému promíšení všech těchto čtyř skupin, předdórských i dórských, zejména za tzv. temných staletí (11.–9. stol. př. Kr.).

Začátky řecké literatury v její ústní (orální) podobě je třeba přitom klást již hluboko do doby mykénské, zejména pokud jde o počátky hérojské epiky a o vznik jejího typického veršového metra – daktylského hexametru.

Tzv. „temná staletí“, která na přelomu 2. a 1. tis. př. Kr. následovala, přinesla do řecké dialektologie nové momenty v souvislosti s komplexem postmykénských migrací, jež se tehdy uskutečnily, a vyvolala v následujících staletích rozsáhlá nová nářeční členění.

Tak se nám zhruba do začátku druhé poloviny 1. tisíciletí př. Kr. rozvinul svět řeckých dialektů do bohatého spektra starořeckých epichórických (tj. teritoriálních) nářečí, jejichž počet představoval v 5./4. stol. př. Kr. zhruba následujících asi 25 více či méně dobře doložených nářečních útvarů. Byly to:

- A) attičtina s eubojským a kykladským i maloasijským iónským;
- B) arkadština s kyperštinou a pamfýlskou;
- C) lesbičtina s thesalštinou a boiótštinou;
- D) ze západořeckých („dórických“) nářečí potom
 - lakónština s messénštinou a jihoitalskou héraklejskou,
 - krétština s thérštinou a kyrénštinou,
 - élejská s peloponnéskou achajštinou,
 - megarština s korintštinou a východní argolštinou,
 - fóčtina s lokerštinou, aitólštinou a akarnánštinou, příp. makedonštinou,
 - západní argolština spolu s východoegejskou ostrovní dórštinou.

1.2.2. Cesta k vzniku postmykénských nadnářečních útvarů a helénistické koiné

Ono výše zmíněné nářeční členění začalo být nyní, tj. v období jisté stabilizace společenských poměrů v staré Egeidě v 6./5. stol. př. Kr., opět postupně vystavováno novým integračním vlivům v souvislosti se sílící integrací etnických a jazykových poměrů v klasickém a poklasickém Řecku od konce 1. poloviny 1. tis. př. Kr.

Několik prvních náznaků této integrace:

– Ačkoli Hérodotos I 142 udává, že se řečtina v maloasijské Iónii ke konci 1. pol. 1. tis. př. Kr. členila do čtyř regionálních nářečí, neexistují přímo v dochovaných nápisech z iónských maloasijských měst žádné konkrétnější náznaky takového nářeční diferenciace.

– Nápisy z Olympie jsou v archaickém období, tj. např. v 6. stol. př. Kr., psány v místním élejském dialektu tak, že se tu např. místo původního dlouhého η píše dlouhé $\bar{\alpha}$ (srov. attickou zápornku $\mu\eta$, psanou v élejské jako $\mu\acute{\alpha}$, anebo attický optativ prézenta $\epsilon\eta$, psaný tu jako $\epsilon\alpha$). Na pozdějších nápisech ze 4. stol. př. Kr. ustupují však takovéto tvary jakoby zpětně starším tvarům attickým; élejská zde tedy nyní podlehla integrujícímu vlivu attičtiny, a tím se i ona připojila k obecnému vývoji starověké řečtiny ve směru k opětovnému vzniku jednotného integrovaného jazyka.

– V celé řadě dialektů dochází zároveň ke značnému kolísání hláskoslovných i tvaroslovných jevů; ty byly do značné míry projevem střetů mezi různorodými jazykovými tendencemi a ve svých důsledcích postupně vedly k dalšímu jazykovému vyrovnávání.

Toto vyrovnávání směřovalo od konce 4. stol. př. Kr. pod makedonskou nadvládou k prosazení obecné řečtiny iónsko-attického typu jako víceméně jednotného obecného jazyka helénistického období. – Na rozdíl od běžného názoru nebyla však ve skutečnosti cesta k helénistické koiné tak přímá a jednoduchá. Na základě důkladného rozboru starořeckých raně helénistických napsů musíme pro období na konci 4. stol. př. Kr. a v podstatě celého 3. století př. Kr. (a porůznu i později) předpokládat existenci přinejmenším čtyř od sebe oddělených nadnářečných útvarů, které se tehdy utvářely cestou jazykové integrace na více či méně odchylných nářečních základech:

a) *Iónsko-attická koiné*, spočívající na dialektu z Athén a jejich attického okolí, jejíž počátky jsou spojeny s obdobím široké athénské námořní nadvlády v oblasti Egejského moře. Rychlé rozšíření tohoto obecného řeckého jazyka bylo umožněno zejména rozhodující kulturní převahou attické prózy kolem roku 400 př. Kr.; iónsko-attická koiné se potom v 2. polovině 4. století prosadila jako vedoucí komunikační prostředek mimořádného dosahu na makedonském dvoře Filipa II. a Alexandra Velikého, a to tím spíše, že vlastní makedonština byla asi zřejmě jazykem poměrně blízkým archaické řečtině tzv. severozápadního typu (srov. dále str. 202).

Uvedená ionsko-attická koiné vycházela v podstatě z attičtiny s určitou iónskou příměsí (tak zejména proti zdvojenému attickému -ττ- v slovech jako ἐπέτω se tu dávala přednost geminovanému -σσ- po vzoru iónského ἐπέσω, stejně jako proti attickému χερσόνησος „poloostrov“ s mladším asimilovaným -ρρ- se zde prosadilo starší -ρσ- podle iónského χερσόνησος. A po vítězství makedonských zbraní (Chairóneia v r. 338 př. Kr.) se nejprve v Řecku, a poté i v Egyptě a na Blízkém Východě, počala tato koiné šířit ve všech Makedoňany ovládnutých blízkovýchodních oblastech. Rychle překryla v příštích stoletích i zbylé regionální řecké dialekty, i když s určitými výjimkami (zejména dlouho se např. udržela lakónština na jižním Peloponnésu, jejíž byzantský výhonek, tzv. tsakonština, se dokonce dodnes zachoval v málo přístupných východních oblastech pohoří Parnónu). Rovněž v Egyptě se až do sklonku starověku udržovaly místní varianty helénistické koiné. Určitou specifickou variantu koiné reprezentoval i jazyk, jímž jsou psány spisy Nového Zákona.

b) V počáteční vývojové fázi helénistického období vznikaly i některé dórsky zabarvené nadnářeční formace. Přes jejich zřetelně dórskou bázi nacházíme zde i attické rysy, i když s různou intenzitou v různých dílčích geografických oblastech a v různých časových horizontech. V souvislosti s tím se rýsují v raně helénistickém období přinejmenším tři dílčí varianty dórské koiné:

b1) *Peloponnéská* čili *achajská koiné*, jejíž vznik souvisel s rozšířením tzv. achajského spolku. Byl to úřední jazyk spolku vzniklého kolem r. 280 př. Kr. na

severním Peloponnésu a v některých přilehlých oblastech severopeloponnéské krajiny Achaje, zvl. v širším dosahu její východní hranice.

Proto také pocházejí nejstarší doklady této koiné nezřídka z korintského a megarského území; časem pak achajský spolek obsáhl velkou část Peloponnésu, zejména Arkadii, a rozšířil se i do Lakonie a Argolidy. Spolek dosáhl největšího rozkvětu kolem poloviny 3. stol. př. Kr. a rozpadl se po porážce Římany v polovině 2. stol. př. Kr. Písemné doklady achajské koiné sice příliš nepřesahovaly rámec více méně úředních dokumentů, její obecně dórský ráz a široce dórské geografické doložení jejích písemných památek však asi předpokládá i značné mimoúřední uplatnění tohoto spolku. Achajská koiné spočívala na tzv. „mírně dórské“, pravděpodobně na korintské nářeční bázi, jejímž základem byl fonologický protiklad mezi primárním $\bar{\epsilon}$, $\bar{\omicron}$ v otevřené podobě /např. ἔθηκε, ἔδωκε/ a nově vznikajícím sekundárním \bar{e} , \bar{o} zavřeným /srov. φίλει, ἴππου/; srov. výklad o tomto protikladu např. dále na str. 143.

b2) *Severozápadní* neboli *aitólská* koiné, která byla úředním jazykem tzv. aitólského spolku.

Tento spolek vznikl již ve 4. stol. př. Kr. jako federace několika měst v Aitolii. Během 3. stol. př. Kr. se rozšířila jeho působnost jak do dalších oblastí středního Řecka /přes západní i východní Lokridu a Fókidu až na jih Thessalie/, tak i do západní části Peloponnésu /do Élidy, Messénie i na některé blízké ostrovy/. Po stránce nářeční měla asi aitólská koiné za základ hlavně dialektu z Aitolie či západní Lokridy, v každém případě však šlo opět o dórstinu „mírného typu“ s již zmíněným dvojím protikladným $\bar{\epsilon}/\bar{e}$, $\bar{\omicron}/\bar{o}$. Proti převažující aiolské (tj. lesbicko-boiótsko-thessalské) koncovce -εσσι v dat. plur. má však aitólská koiné v dat. plur. u souhláskových kmenů výraznou *severozápadní* inovační koncovku -οις /srov. např. πάντοις/; naopak předložka ἐν si tu podržela – vedle všeobecně řecké vazby s dativem ve významu předložky *místa* „v“ – i svou někdejší akuzativní vazbu ve významu předložky *směru* „do“ (která byla ve většině řeckých dialektů v tomto významu rozšířena do podoby ἐνς + 4, příp. εἰς + 4).

b3) *Sicílsko-dórská* koiné, která se po oslabení rozhodujícího vlivu prvotních chalkidských kolonií na Sicílii záhy stala – po rychlém ekonomickém i politickém rozkvětu Syrákús na počátku 5. stol. př. Kr. – víceméně jednotným jazykem valné části Sicílie. Syrákúsy byly založeny r. 734/3 Korint'any, šlo tedy i v tomto případě o koiné s korintským, rovněž tedy „mírně dórským“ zabarvením, do jisté míry blízkým achajské koiné, zmiňované sub b1). Oba typy této korintsky zabarvené koiné je však nutno navzájem rozlišovat, neboť vznikly každý jiným způsobem a jejich integrační proporce byly jistě aspoň zpočátku rozličné.

Skutečnost, že všechny tři typy dórské koiné byly „mírně dórského“ typu, tj. že pro všechny tři bylo typické rozlišování mezi otevřeným a zavřeným \bar{e} a \bar{o} , byla velmi důležitá pro další vývoj. Stejně rozlišování bylo totiž charakteristické i pro iónsko-attickou koiné, a tím se do budoucna otevřela možnost pro další, a to tentokrát výrazně komplexní nářeční integraci; tato situace nastala kolem

začátku našeho letopočtu, kdy všechny tři dórské koiné nastoupily cestu k postupné integraci s koiné iónsko-attickou. Tím se stalo, že se v počátečních stolecích našeho letopočtu někdejší dórské dialekty často lišily od převažující iónsko-attické koiné nanejvýš jen uchováváním původního dlouhého $\bar{\alpha}$.

1.2.3. Vznik starořeckých literárních nářečí

Jak jsme uvedli již výše, začátky řecké literatury v její ústní (orální) podobě je sice třeba klást již hluboko do doby mykénské, zejména pokud jde o počátky hérojské epiky a o vznik jejího typického veršového metra – daktylského hexametru; sám rozvoj psané literatury začíná však teprve v souvislosti s rychlým šířením řecké hláskové abecedy v průběhu 8. století př. Kr.

A tak tedy vedle shora uvedených cca 25 starořeckých *epichórických* (teritoriálních) dialektů a několika postupně se utvářejících *nadnářečních* útvarů – s vyústěním v onu všeobjímající helénistickou koiné iónsko-attickou, která se stala základem byzantské řečtiny a de facto i moderního řeckého jazyka – máme v jazykovém komplexu staré řečtiny ještě co činit se zvláštní skupinou tzv. řeckých *literárních* jazyků.

Máme tu na mysli a) homérský jazyk, v podstatě staroiónský, ale se staroachajskými a aiolskými rezidui, jakožto jazyk rané řecké epiky (i u Hésioda, v *Batrachomyomachii* a v „homérských“ hymnech), b) dále epickou iónštinu elegické a jambické poezie, c) lesbickou aiolštinu jakožto jazykovou formu monodické lyriky Alkaia a Sapfy, d) peloponnéskou dórštinu jakožto nářeční podobu sborové lyriky, e) attičtinu s dórským zabarvením v klasickém řeckém dramatu, f) „pestrou“ maloasijskou iónštinu historické prózy Hérodotovy, g) attičtinu klasické attické prózy i archaicky laděného „atticistického“ literárního hnutí od 2. stol. po Kr., a h) konečně i ostrovní a zámořskou dórštinu prózy lékařské, přírodovědné a matematicko-fyzikální, která se v podstatě rozvíjela bok po boku shora zmíněné helénistické iónsko-attické koiné, jež se v nemalé míře uplatňovala zejména i v literatuře křesťanské. – Tato třetí oblast starořecké dialektologie zůstávala zatím spíše na pokraji mého odborného zájmu a byla jí věnována pozornost zatím hlavně u F. Bertoliniho – F. Guastioho 2005 a A. Bartoňka 2009a.

Pozn. k homérskému jazyku: Srov. v poslední době zejména: Chantraine, P. 1958–1963; Wathelet, P. 1970, 1981; Wace, A. J. B. – Stubbings, F. H. 1962; Miller, D. G. 1982; Parry, A. M. 1971; Morpurgo Davies, A. – Duhoux, Y. (eds.) 1985; Ruijgh, C. J. 1957, 1985, 1995; Brillante, L. 1986; Morris, I. – Powell, B. 1997; Horrocks, G. C. 1997; Wachter, R. 2000; Latacz, J. 2001; Bartoněk, A. 1991, 2002; Ercolani, A. 2006.

Srov. dále všeobecně zejména Risch, E. 1955, 1976, 1979, 1991; Ruijgh, C. J. 1967, 1985a, 1996a; Ruipérez, M. S. 1952, 1956, 1972a, 1997; Schmitt, R. 1997; Bartoněk, A. 1978, 1987, 1988, 1991ab, 1996, 2000, 2001 aj.; Horrocks, G. C. 1997, Morani, M. 1999, a zvláště Christidis, A.-F. 2007, 404nn.